

LÁNCZ IRÉN

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék
lancz@nscable.net

A RÁDIÓBAN ELHANGZOTT DIALÓGUSOK JELLEMZŐI¹

Characteristic Features of Dialogues from the Radio

Karakteristika dijaloga emitovanih na radiju

A tanulmány társalgáselemzési szempontokat figyelembe véve elemzi az Újvidéki Rádió magyar nyelvű műsoraiban elhangzott beszélgetések jellemzőit, de kiterít pragmatikai és nyelvi sajátságokra is. Dialógusrészletek idézésével bemutatja, miként valósulnak meg a társalgás forgatókönyvének elemei, többek között a beszédbe elegyedés, a beszélőváltás és a beszélgetés befejezése. Az elemzés alapján megállapítható, hogy nemcsak a kérdések, hanem a megjegyzések és tényközlések is szervezik a dialógusokat. A mindennapi dialógusoktól eltérően a formális helyzetben folytatott dialógusokban csak ritkán van témaváltás. Bemutatja, hogyan történik a visszatérés az eredeti témához. A rádióban elhangzott spontán dialógusokban is vannak nyelvi hibák. A példák szemléltetik, hogyan történik ezek javítása. A társalgás kontextusa magában foglalja a szituációs kontextust, a cselekvés kontextusát és a tematikus kontextust. Ezek összetevői többek között a térre és az időre utalásra, valamint a résztvevők közötti viszony jelölése. A tanulmány bemutatja ezeknek az összetevőknek a megjelenését és nyelvi kifejezőeszközöket.

Kulcsszavak: dialógus, forgatókönyv, kérdés, beszélőváltás, kontextus.

Bevezetés

A dolgozatban a médiában elhangzott beszélgetések szerkezetének jellemzőit mutatom be. Az elemzések alapjául szolgáló szövegkorpuszt az Újvidéki

¹ A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú projektumának keretében készült.

Rádió magyar nyelvű műsorai képezik. A rádióban elhangzott adások anyagának egy részét magam felvételeztem, más részét letöltöttem a rádió honlapjáról. A műsorok, melyek dialógusait vizsgáltam, a következők: Beszédtéma, Egészségügyi mozaik, Faluműsor, Hangadó szerda, Közös nevezőn, Objektív, Reggel és Világutazó. Az elemzést többféle szempontból végeztem, a társalgáselemzés szempontjai adják az elemzés alapját, de néhol pragmatikai és nyelvi szempontokat is figyelembe vettem. Bemutatom, hogy a beszélgetésekben hogyan történik a beszédbe elegyedés, a beszélőváltás, a témaváltás, és milyen módon történik a beszélgetés lezárása. Kitérek a beszéd folyamatban megfigyelhető megszakításokra és a javításokra is. A példák bemutatásakor az elhangzott szövegeknek csak egy részét közlöm. Minden alkalommal jelzem, hogy a megszólaló szövege folytatódik. Ennek jele: [...]. Jelzem a szüneteket (...) és az egymást átfedő megnyilatkozásokat (zárójelben). A műsorokban megszólalókat A, B, C és D jelzéssel jelölöm.

A társalgás forgatókönyve

A médiában elhangzott beszélgetéseknek is, mint a köznapi társalgásoknak, van forgatókönyve. Ez a forgatókönyv (egy elem kivételével) ugyanazokat az elemeket tartalmazza, mint a hétköznapi kommunikációé. E forgatókönyv *alapvető elemei* a vizsgált szövegek alapján: a partnerek kölcsönös üdvözlése, felvezető téma, a társalgás témái gyakori témaváltásokkal, visszatérésekkel, a társalgás lezárásának előkészítése, a társalgás lezárása, elköszönés (Boronkai 2009, 69).

Témát csak ritkán vált a beszélő, de megtörténik, hogy másról kezd beszélni, és ebből következően néhány szövegben jelen van a visszatérés a témához.

A médiában elhangzott beszélgetések változatosak, és több szempont figyelembevételével jellemezhetők. A megtervezettség szempontjából vagy tervezettek, vagy spontánok, de vannak közöttük félspontánok is. A párbeszéddek formálisak, a résztvevők igazodnak a szituációhoz kapcsolódó elváráshoz, témájuk előre meg van határozva. A résztvevők számát illetően dialógusok vagy poliilógusok, azaz vagy két, vagy több résztvevő között zajlanak.

A beszélgetések megnyilatkozásokból állnak. Az egy beszélő által elmondott szöveg a forduló. A legkisebb dialógus két fordulóból áll, és egyfokú. Ilyen dialógusok azonban nincsenek a korpuszban. Az első forduló a műsorvezető szerkesztő megnyilatkozása, melyre beszédpartnere reagál. A két forduló gyakran szomszédtsági párt alkot (a kérdés és válasz alkot egy szomszédtsági párt). De nemcsak a szomszédtsági párok alakítják a beszélgetések menetét, hanem

szekvenciák is, azaz egy-egy megállapítás, tényközlés is újabb megnyilatkozást eredményez.

A beszélgetések időtartama változik a különböző műsorokban, vannak rövidebbek, de akár egy óra hosszúra is tarthatnak. A rövidebb ideig tartó dialógusok is többfokúak, azaz mindkét résztvevő többször szólal meg. A műsorvezető szerkesztő (a továbbiakban műsorvezető) beszédpartnere előre tudja a témát, tehát részben megtervezheti, miről fog beszélni. A beszélgetés menetét azonban a műsorvezető kérdései, megjegyzései és tényközlései irányítják, így a partnernek rögtönöznie is kell. És rögtönöz a műsorvezető is, mert fordulói tartalmilag kapcsolódnak a megkérdezett fordulóihoz, ugyanis a válaszokból is következnek kérdések vagy megjegyzések, melyekre a megkérdezett szintén reagál. A dialógusok vagy zártak, vagy nyitottak. A zártak esetében mindkét résztvevő ugyanannyi alkalommal szólal meg, a nyitottnál a műsorvezető zárja le a beszélgetést. A vizsgált anyagban van zárt és nyitott dialógus is.

A beszélgetések helyszíne is különböző. A műsorvezető szerkesztő vendégével vagy a stúdióban beszélget, vagy telefonbeszélgetést folytat vele. Ha valamilyen eseményről számol be a rádió, az esemény helyszínén készül a beszélgetés felvétele, melyet a hallgatók később hallhatnak.

Az elemzés tárgyát képező rádiós műsorokat – egy műsor kivételével – egy műsorvezető vezeti. Ha a műsorban a műsorvezetőnek egy vendége van, a közöttük zajló dialógus során a szerepek cserélődnek. A műsorvezető szerkesztő felvezeti a témát, szövege tervezett, az előre megírt szöveget olvassa fel. Ennek része a beszélgetőpartner bemutatása és köszöntése.

Az udvarias hétköznapi társalgás a partnerek kölcsönös üdvözlésével kezdődik. A rádióban is kölcsönösen üdvözlik egymást a beszélőpartnerek, a műsorvezető azonban a hallgatókat is üdvözlí. Ezt követően bemutatkozik, felvezeti a témát, és bemutatja a beszédpartnert (a sorrend másként is alakulhat). A beszédpartner is köszönti a műsorvezetőt és a hallgatókat vagy csak a hallgatókat, és ezután következik a kérdés. A kérdés kulcsszerepet játszik a társalgásban, „hiszen a kérdezéssel irányítjuk a beszélgetést. A kérdések nem csupán az egymás iránti érdeklődés jelei, hanem egyben a társalgás fenntartói is” (Albertné Herbszt 1992, 13).

(1)

A: Tisztelettel köszöntöm a Faluműsor hallgatóit. A mikrofonnál Juhász Attila szerkesztő. Megkezdődött a gazdaságok bejegyzése.

(2)

A: (bemutatja a vendéget) Köszöntöm a stúdióban. Isten hozta a stúdióban.

B: Jó napot, üdvözlöm a hallgatókat.

(3)

A: Szép reggelt, vagy már szép napot kívánok, Anna.

B: Jó reggelt kívánok, és szép napot mindenkinek.

A: Mi tehát az óvodai oktató-nevelő munka dimenziója, illetve miben más a mai oktatói-nevelő munka az óvodában, mint régebben?

B: Hát tegnap egy csodálatos gondolat jutott eszembe, hogy ezt most elmondom, hogy más lett a csoda. [...]

A: Tehát, tehát ha jól értelmezem, átértékelődött a csoda a gyerekeknek, és ezzel egy időben az óvónők munkája is azért jelentősen megnehezedett.

B: Sokkal, igen, így van. [...] Nem tudom, hogy egyezik-e vele.

A: Én természetesen, hogy egyetértek, hiszen a mozgás az éltető ereje a gyerekeknek és minél több teret kéne (valóban)

B: (Igen.)

A: szentelni, és főként az óvodában [...].

Az idézett beszélgetésrészletből látható, hogy bár a kérdezőnek vannak előre elkészített kérdései, a beszélgetőtárs szövege alakítja a beszélgetést. A harmadik szekvenciában a műsorvezető összegzi az elmondottakat. Ehhez kapcsolódik beszédpartnerének következő megnyilatkozása.

A beszélgetésekre azért kerül sor, hogy a hallgatók szakemberektől vagy fontos funkciót betöltő egyénektől értesüljenek aktuális eseményekről, történésekről, továbbá, hogy véleményüket és meglátásaikat megismertessék a hallgatókkal. Egyszóval mindig van valamilyen apropója a velük folytatott beszélgetésnek. Van azonban olyan műsor is, amelyben a felvetett téma iránt érdeklődő hallgatók mondhatják el véleményüket, és olyan is, melyben a hallgatók olyan emberekkel ismerkedhetnek meg, akik munkája, kedvtelése vagy akár életvitele érdeklődésre tarthat számot.

A diskurzusokban többféle beszédcselekvés van: **A** részéről kezdeményezés, megszakítás, új irány szabása, információkérés, értékelés, megerősítés és a korrigálás támogatása, **B** részéről pedig folytatás, válaszolás, ismétlés, megerősítés, ellentmondás. A megerősítő megjegyzések külön aktusoknak számítanak (Láncz 2006, 246).

A (3)-as szöveg részlet az óvodák napja alkalmából elhangzott beszélgetésből, melyből kiviláglik, hogy a beszélgetőtárs számára nem mellékes, mit gondol az elmondottakkal kapcsolatban a műsorvezető. És arra is jó példa, hogy van, amikor a hallgató szerepében jelen lévő kommunikátor nem várja

meg, hogy a másik résztvevő befejezze a megnyilatkozását, hanem megszakítja. Ezt a szakirodalom együtt beszélésnek nevezi. Sokszor megtörténik, hogy a résztvevők azonnal reagálnak. Az együtt beszélés azonban nem tart sokáig, egy-egy szerkezet fedi csak egymást.

(4)

A: Ez most ez a beszéd téma (nem is erről szól).

B: (Igen, igen, értem), igen, igen, értem. Csak a néni is az elébb ahogy beleszót [...].

A következő részlet azt példázza, hogy a műsorvezető az elhangzottak alapján következtetést von le, és erre épül a beszélgetőtárs következő megnyilatkozása. Tehát két beszéd szekvencia követi egymást, de ezek nem szomszédosági párok.

(5)

A: Szeretném elmondani, hogy (...) ami nagy problémánk, hogy keveset foglalkozunk a szülőkkel. Ez nincs a tantervbe, egyetlen egy programba se. [...]

B: Tehát akkor ügyesen kell tervezni, és más munkamódszerekhez kell folyamodni.

B: De nagyon, nagyon, és a témákat úgy kell megválasztanunk, hogy (...) ami közel áll a mai gyerekekhez. [...]

A: Tehát mindenképpen akkor a legfontosabb továbbra is az, hogy a gyerekekre minél többet figyeljünk [...].

Van, amikor a rádió tudósítója beszélget a kiválasztott beszédpartnerrel, tehát korábban készült hangfelvételt hallhat a rádióhallgató. Ilyen esetben is a műsorvezetőtől értesülhet arról, hogy kit fog hallani, a hozzá intézett kérdés vagy a felkérés, hogy nyilatkozzon, nem hangzik el.

(6)

A: Faluműsorunk első felvételén Margit Arnold tiszaszentmiklósi gazda fejti ki véleményét a területalapú támogatás csökkentéséről.

B: A parasztembernek nagyon, de nagyon sok pénzre vált szükségessége befektetések révén, mert a termés nem volt olyan, amilyet az ember várt [...].

A következő szekvenciák első fordulóját, amelyre a megkérdezettnek reagálnia kell, már hallhatjuk:

(7)

C: Ezért várta nagyon sok gazda, hogy az idei támogatások időben, tehát a vetés előtt megérkeznek.

B: Nagyon vártuk aztat az ígéretet is, hogy mondják meg, mi lesz az idei támogatással [...].

(8)

A: Elsőként a kiállítás egyik szerzőjét, Szilágyi Máriát, építész restauátort hallják. Kónya Kovács Otília összeállítása. Az alábbi beszélgetésrészben nem halljuk a kérdést.

B: A kutatást 2011-ben kezdtük, és ez a kisvasútról szóló kiállítás lényegében a Csekonity család örökségét feldolgozó kiállítás és monográfia folytatása. [...]

A dialógusok során kérdések is elhangzanak, melyek között vannak eldöntendő és kiegészítendő kérdések. A következő diskurzusokban eldöntendő kérdések vannak:

(9)

A: Tehát csak fiúkból áll a csapat?

B: Igen, egyelőre csak fiúkból áll. Van egy-két lány jelentkező, de őket nem tudjuk bevenni.

(10)

A: Nem félok, hogy nagyok lesznek a taposási károk?

B: Nem gondolom, hiszen mi úgy hallottuk az előadásokon a növénytermelő mérnök kollégáktól, hogy [...]

A beszélgetést vezető eldöntendő kérésére, mint a (9)-ből láthatjuk, nemcsak *igennel* válaszol a megkérdezett, a (10)-ben nemcsak tagadó válasz hangzik el, hanem hosszabb válasz következik, mert a megkérdezett tudatában van annak, hogy ezt várja tőle a riporter is meg minden bizonnyal a rádióhallgató is. A következő beszélgetésrészekben is ugyanezt láthatjuk.

(11)

A: Ebben benne vannak az általános iskolai tanítók, tanárok, a középiskolai tanárok?

B: Igen, és az óvodapedagógusokat is várjuk ebbe a (...) és jelentkeztek szép számban. Tehát a középiskolát bezárólag ő (...) minden pedagógus, aki önkéntes alapon kitöltötte az adatlapot [...].

A kiegészítendő kérdésekre természetesen szintén hosszabb válaszok következnek:

(12)

A: Mennyire vagyunk tisztában azzal, hogy milyen veszélyt jelent a Tisza?

B: Az embereknek jó része nem tudja, hogy (...) hogy ez mekkora veszélyt tud hozni magával. Egyrészt azért, mert az úszók is, akik azt gondolják, hogy tudnak úszni, ők nem tudják azt, hogy milyen problémák léphetnek föl akár a Tisza közepén. És aztán azért a Tisza elveszi saját magának az áldozatokat. Elveszi.

A: A Tisza elveszi az övét, azt hiszem, még eddig nem múlt el év, hogy ne fulladt volna valaki a Tiszába. Az Új Hajó esélyt ad arra, hogy ne történjen meg ilyen?

(13)

A: [...] Említette, hogy elindul a Magyar Nemzeti Tanács új honlapja. A tanárok, a pedagógusok használhatják. Mi hasznuk származik ebből?

B: Igen. [...] Hát több mint három hónap előkészület után indítottuk útjára [...].

Pragmatikai szempontból a kérdések külön csoportjába tartoznak a nyitott kérdések, melyekre hosszabb, több részletre is kitérő válasz következik, ha a válaszoló tartja magát a grice-i mennyiség maximához, azaz ne mondjon kevesebbet, mint amennyit várnak tőle. A következő kérdés első része ilyennek tekinthető (a második rész eldöntendő):

(14)

A: Hol tartanak most ezzel a munkával, és egyáltalán látnak-e arra garanciát, hogy az elkövetkező őszen belakják az összes szobát a kollégiumban?

B: Én azt hiszem, hogy minden jel arra mutat, ugyanis a jó hír messzire jut. [...]

A beszélgetés egyik szabálya az, hogy egyszerre egy kérdést kell feltenni. A rádiósok azonban nemegyszer két kérdést tesznek fel. Ha több kérdés hangzik el, megeshet, hogy a megkérdezett csak az utolsóként elhangzottra ad választ.

(15)

A: Ajándékozzál meg te is minket egy verssel. Melyikkel? És azt hol mondtad?

B: Akkor én Gergely Ágnestől a Szeretek várni rád-ot szeretném mondani. Ezt a községi szavalóversenyen mondtam, továbbjutottam. [...]

A: Folytassuk azzal, hogy te hol szeretnéd folytatni tanulmányaidat, és mi szeretnél lenni, ha nagy leszel.

A (15)-ös példa a kivételt szemlélteti, a tanuló mindkét alkalommal választ adott mindkét kérdésre.

A (12) párbeszédben a riporter elvette a szót beszédpartnerétől, nem hagyta, hogy befejezze a megnyilatkozást. Nem ritka esetről van szó. A beszélő megszakításának több oka lehet. A műsorvezető akkor állítja meg a beszélőt, amikor az másról kezd beszélni, vagy ha elakad. Ha másról kezd beszélni, a műsorvezető mint a beszélgetés irányítója, igyekszik „visszahozni” a témát. Arra is van példa, hogy az egyik vendég kanyarodik vissza a beszélgetés fő témájához („Térjünk vissza arra, miért kell a választás.”) Ha megakad vagy hosszabb szünetet tart a beszélő, a műsorvezető kisegíti. A fenti példában azonban ilyen okai nem voltak a megszakításnak. A szó átvételének az is oka lehet, hogy mint a (12)-ben, a riporter fel akarja tenni a következő kérdést. A műsorvendége is olykor belebeszél a műsorvezető megnyilatkozásába, hogy azonnal kifejezze egyetértését, mint például a (3)-ban. A betelefonálót megszakítja a műsorvezető akkor is, ha túl hosszán beszél:

(16)

A: Bocsánatot kérek, kénytelen leszek megszakítani, mert hallgatók vannak közben a vonalban. Köszönöm.

(A beszédpartner tovább folytatta egy hosszabb megnyilatkozás erejéig, azután köszöntek el egymástól. A dialógus zárt, mert a betelefonálóé volt az utolsó szó.)

A műsorvezető mindig udvariasan beszél a beszélgetőtárral, volt azonban olyan eset, amikor a betelefonáló rossz néven vette, hogy megszakítják. Azzal fejezte be, hogy nem is fog többet hozzászólni (egyébként szinte állandó résztvevője a műsornak). Van, amikor a műsorvezető fejezi be a beszédpartnerere mondatát, mert a beszélő elakad.

(17)

B: [...] Hogy mé vállalják a zemberek a

A: munka helyett a börtönt.

Van, amikor a beszédpartner valóban segítségre szorul, mert nehezen találja meg a megfelelő szavakat, amikor pedig segítséget kap, megismétli az elhangzottakat:

(18)

A: Újvidékről. Nos, és éppen újvidékiek az adatok.

B: Újvidékiek az adatok, igen. És azt akarom mondani csak evvel kapcsolatba, hogy nem is köllene ezt a a a rabságot

A: börtönbüntetést fölkínálni.

B: börtönbüntetést, hanem el köllene őket vinni, ahol csinálják a a az útra való ú ú

A: útépitésre

B: útépitést, nem útépi azt a plocsicákat.

A: Igen.

B: A gyár gyárba, ahol csinálják a plocsicákat.

Az Újvidéki Rádió Beszédtéma című adásában a műsorvezető a hallgatókkal telefonbeszélgetést folytat. Ezek között a dialógusok között vannak három-, négy- vagy többfokúak, és vagy zártak, vagy nyitottak.

A műsor kezdetekor a műsorvezető szerkesztő üdvözli a hallgatókat.

A: Köszöntöm a Beszédtéma hallgatóit.

Ezt követően köszönti a betelefonálókat: Ők is köszönnek, és köszöntik a műsorvezetőt és a hallgatókat:

(19)

A: Köszöntöm. Hallgatjuk. A közmunka a témánk.

B: Üdvözlöm önt és a kedves rádióhallgatókat. Hát nem volt számításom, hogy ebbe beleszóljak, de ez az utolsó hallgató mégiscsak segített, belesegített ebbe. [...]

(20)

A: Halló, jó napot kívánok.

C: Üdvözlöm a bemondót, a hallgatókat, és Újvidékről jelentkezem, Rozália. [...]

Közvetlen kapcsolat nincs a betelefonálók között, de szövegeik sokszor közvetlenül kapcsolódnak egymáshoz. Ennek explicit kifejezőeszközei vannak. A következő megszólaló elmondja, hogy vagy egyetért az előtte megszólalóval, vagy más véleménye van a témáról.

(21)

A: Így mindegy, hogy hol van ünnep, és mennyi.

B: Igen, igen, hogy ez a néni is, amit az elébb mondott, én csak ezé dühödtem föl legjobban, hogy nincs igaza annak a néninek. [...] Annak a néninek totál nincs igaza.

Megesik, hogy a betelefonáló eltér a témától. A következő példában a műsorvezető olyan kérdést tett fel, amellyel ahhoz a gondolathoz tért vissza, amelyet beszélgetőtársa részben már kifejtett:

(22)

A: Most eltértünk a témától, de úgy látja, hogy az egyházfők megbékélése, tárgyalása tulajdonképpen csak látszat?

B: Is-is.

Ha egynél több beszélőpartnere van a műsorvezetőnek, a kérdés minden résztvevőhöz szól.

(23)

A: [...] Inkább arról kérdeznék benneteket, miért kell az újabb voksolás. Tényleg a nagy munkához idő kell, ez lenne az igazi ok, ahogy a kormányfő nyilatkozta, vagy inkább az érzékeny lelkülete és hiúsága (...) és erődemonstrálás miatt lesz újabb voksolás?

Ez után a bevezető és kérdésfeltevés után az egyik vendég önkiválasztással vette magához a szót.

A következő kérdések ismét mindegyik résztvevőhöz szólnak:

(24)

A: És az ellenzék? Ti hogy látjátok? Milyenek az esélyek?

Beszélőváltás akkor történik, amikor a műsorvezető szerkesztő kérdést tesz fel. Vagy ő jelöli ki azt a személyt, akitől a választ várja – ilyenkor külső kiválasztásról van szó –, vagy pedig valamelyik résztvevő önkiválasztással ragadja magához a szót, ha mondanivalója van (Albertné Herbszt 1992, 11). Az első megszólalót vagy megszólítja a műsorvezető, vagy nonverbális jelzéssel jelzi, kit szeretne elsőként hallani.

A következő példák azt szemléltetik, hogy a műsorvezető jelöli ki a következő megszólalót:

(25)

A: Zoltán!

(26)

A: Elsőként azt kérdezem beszélgetőtársaimtól, hogy valóban a nőket és hát az újságírókat sértő nyilatkozata miatt kellett távozni a miniszternek vagy valami más miatt. Zsuzsa?

(27)

B: Látom, hogy néztek rám, Hát nem lehet tudni, hogy igazán mi van a háttérben. [...]

(28)

A: Dezső.

B: Az eredeti kérdés az volt, [...]

(29)

A: András, tényleg e miatt a kijelentés miatt?

Vagyis ha több résztvevője van a műsornak, a következő beszélő kiválasztásában nagy szerepe van a szemkontaktusnak. A műsorvezető arra a vendégre néz, akinek a véleményét hallani szeretné.

Ha két műsorvezetője van a műsornak, mindketten megszólalnak, azaz ketten teszik fel a kérdéseket a beszélgetőpartnernek vagy beszélgetőpartnereknek. Hogy a két műsorvezető közül mikor melyik szólal meg, a műsor kezdetén tervezik meg:

(30)

A: Köszöntjük hallgatóinkat. A mikrofonnál Nánási Anikó

B: és Miklós Csongor. [...] A párkapcsolatokat tanulmányozó szakemberek szerint a sikeres együttélésnek megvannak a maga feltételei.

A: Nem mellékes a társak életkora sem.

B: A mai adásban azzal foglalkozunk, mennyire befolyásolja a nagy különbség a párkapcsolatot.

Ha két beszélgetőtársuk van, a műsorvezetők döntenek el, melyikük szólal meg először. Például:

(31)

A: Elsőként a bánáti származású férjet hallják, aki az utóbbi években hivatásos vőfélyként tevékenykedik.

B: 13–14 éves koromban, Bánátból származom, Szajánból, ott a faluban minálunk akkor még [...].

A: Említette, hogy gyermekkorában gyakorlatilag segíteni hívták. Ehhez azért kell adottság, kell azért valami tehetség, én gondolom, nem véletlenül hívták meg éppen magát.

A társalgás lezárásának előkészítése több módon történhet. Van, amikor a beszélgetést vezető jelzi, hogy a beszélgetés a végéhez közeledik:

(32)

A: Még csak annyit mondjon meg, hogy hogy van fölszerelve ez a mentőhajó.

A betelefonáló is jelezheti a beszélgetés végét:

(33)

B: Csak ennyit akartam mondani.

(34)

B: Még csak egyet akarok mondani, hogy ne tartsam a vonalat sokáig. Mások is lehet, be akarnak a műsorba kapcsolódni. [...]

(35)

B: Na most, még ha megengedi, pár szót, és nem is mondanák többet.

Az elköszönésnek több formája van, és többfordulós is lehet. Ha a rádiós fordulója zárja le a dialógust, a dialógus nyitott.

(36)

A: Köszönjük, hogy mindezt elmondta. Viszonthallásra.

B: Viszonthallásra. / Köszönöm, viszlát.

(37)

A: Köszönöm, hogy eljött hozzánk.

B: Köszönöm a meghívást.

(38)

A: [...] Nagyon szépen köszönöm dr. Szőke Annának, hogy a Reggel vendége volt, és beszámolt nekünk minderről. És akkor a következő alkalomig minden jót kívánunk, és további jó munkát kívánunk. A viszonthallásra.

B: A viszonthallásra. Köszönöm szépen.

A: Nagyon szívesen. Köszönöm szépen.

Gyakran része az elköszönésnek az a fordulat, hogy „én köszönöm a lehetőséget”.

Ha a stúdióban készült a beszélgetés, a befejezés ilyen is lehet:

(39)

A: Köszönjük, hogy befáradtál, és mindezt elmesélted nekünk.

Előfordul az is, hogy a műsorvezető szerkesztőnek két beszélgetőtársa van, az egyikük stúdióvendég, a másikkal telefonbeszélgetés folyik. A műsorvezető beszélgetőtársai egymáshoz is szólnak, társalgásuk tehát kapcsolódik egymáshoz.

A társalgás kontextusa

A fentiekből látható, hogy a műsorok beszédhelyzete, szituációs kontextusa eltér egymástól. A beszédhelyzet a beszélő és a hallgató kapcsolatát modelláló viszonyrendszerként értelmezhető, amely magában foglalja a személyközi viszonyokat és a térbeli meg időbeli viszonyokat.

A beszédhelyzet elsősorban a tér- és időkontinuumban kijelölt tartomány, amellyel kölcsönhatásban kapja meg a helyét minden viszony, cselekvés és szöveg. [...] A beszédhelyzet további lényegét a résztvevők szociológiai és kulturális helyzete és az e helyzetekből eredő viszonyok rendszerét adja, amelyben viszont a résztvevők egymásról való előzetes tudása és attribúciója játszik szerepet (Tolcsvai Nagy 2001, 69).

A beszédhelyzet fizikai világát a tér- és időviszonyok jelölik ki, amelyben a személyközi viszonyok és a résztvevők szövegei értelmezhetők.

A műsorokban elhangzott beszélgetések térvizonyairól megállapítható, hogy a szintér különböző. A szintér a stúdió, ha vendéggel vagy vendégekkel folyik a párbeszéd, a stúdió és lakás szintere kombinálódik, ha a műsorvezető telefonbeszélgetést folytat partnerével. Arra is van példa, hogy a betelefonáló autóból telefonál, vezetés közben. Az előre felvételezett szövegek elhangzásának szintere a megszólaltatott alanyok lakása, de más helyszín is alakíthatja a térszerkezetet (például kiállítás vagy a megkérdezett munkahelye). A térvizonyokra nem vagy csak ritkán történik utalás a szövegekben, de a felvételekből a rádió hallgatója következtethet a helyszíntre. A szövegekben azonban vannak utalások meghatározott térben történő eseményekre és történésekre. Ilyenkor a téma és a tér kapcsolatára utal a beszélő. A rámutató térkijelölés is megjelenhet a szövegekben. Például: „Én még gyerekkoromban utaztam ezen a vonaton, ugyan lassan mönt, három és fél óra alatt ért *Becsckerekre*, de azé nagyon szeretttünk rajta utazni.” „A *zentai* gimnáziumba fogok beiratkozni [...]” „Újvidékről hívom.” „[...] *Bánátból* származom, *Szajánból*, ott a *faluban* minálunk akkor még ilyen unokatestvérek, szomszédok [...]” „Nem

csoda, hogy börtönt válasszák.” „[...] jártunk táborokba, és Magyarországon egy népművészeti táborba tanultam meg a szakmát, és ott kaptam a receptet.”

A beszédhelyzetek időviszonyai is változatosan alakulnak. A beszédidő a beszélő szerinti jelen idő, az eseményidő az elmondott szövegben érvényesülő idő, a referenciaidő a hivatkozott idő síkja (Kiefer é. n. 248–252). A grammatikai kifejezőeszközök különbözőek, és valamennyi hozzájárul a megnyilatkozások viszonyrendszerének megteremtéséhez. A szövegekben többféle időszik jelenik meg. A megnyilatkozásokban a jelen, a múlt és a jövő idő egyaránt található. „Előszóval követik például a sárgabillegetők meg a seregélyek ugye nagy csapatai követik a legelő jószágot, mert ott azok a legelés közben fölzavarják a bogarakat, és azokat a könnyebben el tudják kapni, tehát hasznuk van a legeltetésből, már ilyen szinten is.” „2008-ba vonultam nyugdíjba, de azóta is tevékenykedek. Legutolsó munkahelyem magánvállalkozás volt.” „Tehát ez a hét végére (...) tehát magasabb, tehát sokkal magasabb lesz a légnyomás, szárazabb időre van kilátás, és akkor erősödik az éjszakai lehűlés, megjelennek ismét, visszatérnek valójában a fagypontra körüli értékek [...]” A jelen idő azonban nem mindig jelen időt fejez ki, „a perfektív ige jelen idejű alakja jövő időre utal” (Kiefer é. n. 253).

A beszélgetésben résztvevők közötti viszony teremti meg a társalgás szociális világát. „A **résztvevői szerepek** és a résztvevők **szociológia és kulturális helyzetéből** eredő viszonyainak rendszere hozza létre a társalgás szociális világát. A **résztvevői szerepek** a megnyilatkozás és a befogadó szerepét jelentik, amelyek a spontán társalgásokban is megjelennek” (Boronkai 2009, 60). Az egymásról való előzetes tudással kapcsolatban elmondható, hogy a rádióban elhangzott beszélgetésekre is érvényes az általános megállapítás, hogy „résztvevők vagy ismerik egymást, és akkor elsősorban a már megszerzett ismeretek alapján elvárások lépnek működésbe, vagy a beszélgetésben szereznek egymásról információkat, amelyek alapján értékelik egymást” (Tolcsvai Nagy 2001, 69).

A beszélőre az egyes szám első személyű névmás, a beszélőpartnerre a második személyű névmás utal. A névmás például ilyen szerkezetekben fordul elő: „én azt hiszem”, vagy „én úgy gondolom”. Az elköszönésben a műsorvezető többes számot használ, mert az intézmény nevében szólal meg (köszönjük), a másik igealak többes száma (halljuk) pedig rá és beszélgetőtársára vonatkozik:

(40)

A: Nagyon szépen köszönjük, hogy a Reggel vendége volt, és elmondta nekünk a prognózist. Halljuk egymást egy következő ébresztőműsorban. További jó munkát, a viszontlátásra.

B: Köszönöm szépen, minden jót.

A beszélgetésben résztvevők társadalmi viszonyait a szociális deixisek teszik jelöltté. A szociális deixis eszközei a megszólítás, a tegezés, a magázás és az önözés. A megszólítás történhet teljes névvel és keresztnévvel. Hogy tegeznek vagy magázzák egymást a résztvevők, attól függ, hogy milyen a viszony közöttük. Erre történhet utalás is. Mivel a hallgató is befogadó, megtörténik, hogy a műsorvezető közli a hallgatókkal, hogy tegező viszonyban van vendégével, tehát a műsorban is tegeződni fognak. Az idézett szövegekben vannak példák a tegezésre és a magázásra is. A magázásnál az igealakok egyes szám harmadik személyűek. A deixis formák jelzik a címet és rangot is. A címet, rangot, funkciót a műsorvezető szerkesztő a vendég bemutatásakor közli.

(41)

A: Szabados Klára, a Vajdasági Természetvédelmi Intézet szakmunkatársa, a kiállítás felelőse, valamint Gergely József természetfotós ez alkalomból nyilatkozott Tajkman Sándor mikrofonja előtt.

(A kérdező precízebb volt. C: a kiállításon Gergely József biológus, természetfotós és újságíró több fotóját is láthatják az érdeklődők.)

(42)

A: Köszöntöm a stúdióban Petkovics Mártát, a Magyar Nemzeti Tanács Végrehajtó Bizottságának a tagját. Isten hozta a stúdióban.

B: Jó napot kívánok, üdvözlöm a hallgatókat.

A társadalmi szerepviszonyok a beszéd kódjával is összefüggnek. A dialógus résztvevőinek társadalmi szerepei meghatározzák, hogy a nyelv változatai közül melyiket használják (László 1980, 206). A műsorvezető és beszédpartnerei egy részének nyelve a köznyelv, beszédpartnerei között azonban vannak olyanok, akik nyelvjárásban vagy regionális köznyelven beszélnek. Annak ellenére, hogy a médiában való megszólalás szituációjából következne a kódváltás, a résztvevők egy része azt a nyelvváltozatot használja, amelyet a hétköznapi életben. A megszólaltatott általános iskolások köznyelven beszélnek, tehát kódot váltanak, mert a beszédhelyzet formális. Informális beszédhelyzetekben (ha a szülőkkel, a nagyszülőkkel vagy a barátokkal beszélgetnek) – mint ahogyan a kutatások adatai mutatják –, ha nem is nagy arányban, a nyelvjárást választják (Kovács Rácz 2015, 118). Nyelvhasználatukban nem fordultak elő azok a jelenségek, melyek a spontán beszélt nyelvre jellemzők (vö. Vukov Raffai 2011, 98–106).

A résztvevők szociológiai és kulturális státuszában fontos az attribúció. Az attribúció „a beszélgetés során szerzett információk alapján történő értékelést jelenti, amelyben az általánosított és tipizált elvárások lépnek működésbe”

(Boronkai 2009, 61). Vannak olyan dialógusok, melyekben megfigyelhető az értékelő attitűd is. Ez magában foglalja azt is, hogy a műsorvezető másmilyen véleményen van, mint beszélgetőpartnere, hogy további mozzanatokra is kíváncsi, és a vélemény alakítása, módosítása is a célja.

A médiában elhangzott beszélgetéseknek is megvan a maguk mentális világa: a beszélgetés résztvevőinek szándékai és motivációi vannak. A műsor vezetőjét olyan szándékok vezérik, hogy a műsor hallgatói és nézői ismeretek birtokába jussanak a felvezetett témát illetően. A szándékok megjelennek nyelvi formákban is. A szövegekben explicit formában megjelenik, hogy a műsorvezető mit vár el beszélgetőtársától.

Az elhangzott közlések cselekvésként értelmezhetők, tehát a beszélgetések struktúrájának fontos eleme a cselekvés is. A műsorvezető cselekvése tudatosan tervezett, és ugyanez mondható el beszélgetőpartnere megnyilatkozásaival kapcsolatban is, mert tudja, mi a téma, és megtervezheti, mit fog mondani. A stúdióvendég, eltérően a spontán mindennapi társalgások szituációjától, a beszéd során nem végez másmilyen cselekvéseket. A betelefonálók egyéb cselekvéseiről a rádió hallgatóinak természetesen nincs tudomása, kivétel az, ha a betelefonáló közli, hogy miközben véleményét ismerteti, mit csinál (például autót vezet).

A tematikus kontextussal kapcsolatos a téma. A témát a műsorvezető szerkesztő határozza meg, mely egy-egy adásban nem módosul, hanem résztémák egymás után következésével alakul. A résztémák származhatnak bármelyik résztvevőtől, a beszélgetőpartner ezekkel kapcsolatban is kifejti véleményét. Ritkán történik meg, hogy egyik-másik beszélő megszakítja a topikfolytonosságot, hogy eltér a témától. Ilyenkor a műsorvezető szerkesztő kísérletet tesz, hogy „visszahozza” a témát. Arra is van példa a műsorokban, hogy – mint a mindennapok spontán párbeszédeiben –, a vendég vagy a betelefonáló visszatér az adott téma őt érdeklő részletéhez.

A beszélgetés spontán jellegéből következik, hogy vannak benne hibák, szabálytalanságok. Ezek sokfélék, a „forrás általában az emberi tényezőkben keresendő”, és „jelölheti a megnyilatkozó bizonytalanságából fakadó ismétlés, a hezitálás és a túl hosszú szünet, mutathatja a mondat vagy szó téves kezdéséből eredő újratekintés [...], vagy a szöveg megszakítása, amely az egyes megnyilatkozások átfedéséhez is vezethet” (Boronkai 2009, 103). Ilyen szabálytalanságok a rádióban elhangzott dialógusokban is vannak.

A szöveg értelméhez a stílus is hozzájárul. A dialógusok szövegeinek stílusa különbségeket mutat. „A beszélő sémaként számon tartott nyelvi, tágabban kommunikációs kategóriákat alkalmaz úgy, hogy azokat az adott helyzethez, a beszélői (hatás)szándékhoz és a feltételezett hallgatói elváráshoz igazítja”

(Tolcsvai Nagy 2015, 176). A dialógusok résztvevőinek szándéka a megértés, és célja, hogy közléseik sikeresek legyenek. Több tényezőtől függ, hogy a beszédhelyzet sémái miként valósulnak meg. „A közösségi konvenció és a beszélői tudás begyakorlottsága azonban meghatározó” (Tolcsvai Nagy 2015, 177).

Irodalom

- Albertné Herbszt Mária. 1992. A társalgás néhány jellemzője és szabálya. In *Szemiotikai szövegtan. 5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok*, szerk. Petőfi S. János, Békési Imre és Vass László. 9–18. Szeged: JGYTK Kiadó.
- Boronkai Dóra. 2009. *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Budapest: Ad Librum Kft.
- Kiefer Ferenc. [2000] *Jelentélmélet*. Budapest: Corvina.
- Kovács Rácz Eleonóra. 2015. A vajdasági magyar tannyelvű ötödik és nyolcadik osztályos tanulók pozitív nyelvjárási attitűdje. *Hungarológiai Közlemények* 46/16 (3): 114–121.
- Láncz Irén. 2006. Egy intézményes párbeszédműfaj sajátosságai. In *A mondat: kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára*, szerk. Galgóczi László–Vass László. 244–249. Szeged: JGYF Kiadó.
- László János. 1980. A személyre utaló kontextuális információ. In *Dialógus és interakció*, szerk. Radics Katalin és László János. 200–219. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2015. A nyelvi megformáltság szerepe a kultúra autopoietikusság és önreflexív folyamataiban. *Magyar Nyelvőr* 139 (2): 174–183.
- Vukov Raffai Éva. 2011. Egyéniség és nyelv(használat). *Hungarológiai Közlemények* 42/12 (1): 97–106.

CHARACTERISTIC FEATURES OF DIALOGUES FROM THE RADIO

The paper looks at the characteristics of dialogues from the aspect of conversation analysis and she also tackles certain pragmatic and linguistic features based on conversations from the Hungarian programs of Radio Novi Sad. By presenting parts of dialogues she shows how elements of the conversation script, among other things engaging in conversation, speaker change and ending the conversation, are materialized. Basing it on the analysis, one can say that not only questions (Yes/No questions, WH questions and from the pragmatic point of view open-ended questions) but also

comments and statements of facts can organize dialogues. Unlike everyday dialogues, dialogues in formal situation rarely contain a change of topic. The author shows how the participants return to the original topic. There are linguistic errors in the spontaneous spoken dialogues from the radio. The examples show how they become corrected. The context of the conversation includes the situational context, context of the action and thematic context. Their components among other things include reference to space and time and marking relationships between speakers in the conversation. The study shows the presence and linguistic means of expression of these components.

Keywords: dialogue, script, question, speaker change, context.

KARAKTERISTIKA DIJALOGA EMITOVANIH NA RADIJU

Rad se bavi diskursnom analizom dijaloga koje su emitovane u emisijama Radio Novog Sada na mađarskom jeziku, uz to uzima u obzir i pragmatske i jezičke aspekte. Citiranjem delova dijaloga, u radu se prikazuje kako se javljaju elementi scenarija dijaloga, između ostalog, početak dijaloga, promena govornika i završetak dijaloga. Na osnovu analize može se konstatovati da se organizovanje diskursa ne postiže samo pitanjima već i primedbama i iskazivanjem činjenica. Za razliku od svakodnevnih razgovora, u situacijama formalnih dijaloga retko se menja tema. U radu je analizirano kako se realizuje vraćanje prvobitnoj temi. U spontanim dijalozima koji su emitovani u emisijama radija postoje jezičke greške, i u radu se prikazuju ispravke istih. Kontekst dijaloga obuhvata situacioni kontekst, kontekst delanja i tematski kontekst. Elementi konteksta su, između ostalog, prostor, vreme i odnos učesnika. Rad prikazuje kako se pojavljuju ti elementi i pomoću kakvih jezičkih sredstava su izraženi.

Ključne reči: dijalog, scenarij, pitanje, promena govornika, kontekst.